

KÖZLEMÉNYEK

Heidelbergi ajándékkönyv 1612*. Ajándékba küldött egy kétnyelvű kötetet Heidelbergből Magyarországra egy bizonyos dán (vagy talán inkább elbai német), aki Jütlandról, Ribe (németül Ripen) városából származott. Név szerint Johannes Andreas Tausan. Varsányi Istvánnak, barátja testvérének küldte Arisztotelész *Organon*¹ című nevezetes munkájának 1598-ban megjelent görög–latin kiadását. Az akkor középszintű tanulmányait végző magyarországi diáknak igen hasznos és szép ajándék lehetett.

Megszokott dolog volt az, hogy a peregrináló magyarok külföldről hazaküldött ajándékkönyvvel kedveskedtek barátaiknak, pártfogóiknak. Sok száz kötet érkezett így hazánkba, de ezekből alig maradt meg mutatóba néhány.² Az már sokkal kevésbé gyakori dolog lehetett, hogy egy külföldi egyetemi tanulmányait végző diák a vele együtt tanuló magyar barátja hozzátartozójának küldött könyvet ajándékkul Magyarországra. Ilyen ajándékozásról szól az előzőklap verzóján olvasható bejegyzés:

D. Stephano fratri D. Danielis Varfany amici mei conjunctissimi bonarum artium
in patria Hungaria Studioso dono mittit ex Germanorum Heidelbergae Adj 1612 21
Februarij Johannes A. Tavsan⁹ Cimber, Danus.

A könyv első magyarországi tulajdonosának nevét is megtaláljuk ugyanott, apróbb betűkkel, a lap legfelső szegélyén. Ez nem Varsányi István, hanem egy családtagja. Ebből az látszik, hogy már abban az évben más is hasznát vette a kötetnek – feltehetően szintén diák, akinek tanulmányai során erre az alapmunkára szüksége volt, mert ekkoriban az arisztotelészi filozófia (ha a ráimizmussal szemben nem is egyértelműen, de jelentékenyen) meghatározta az oktatás szellemét:

Paulus Paftoris Varfany Poffidet hunc librum Anno 1612.

* Készült a Régi magyar szövegek nyelvi és művelődéstörténeti magyarázata, kiadása (OTKA T 026 146) kutatási program támogatásával.

¹ A kötet teljes címe: *Αριστοτελουσ οργανον. ARISTOTELIS STAGIRITAE PERIPATETICORUM PRINCIPIS ORGANVM: Hoc est, libri omnes a Logicam pertinentes, Graecè, & Latinè. IVL. PACIVS a BERIGA recensuit, atque ex libris tum manu scriptis, tum editis emendauit: è Graeca in Latinam linguam conuertit: tractatum, capitum, & particularum distinctionibus ac perpetuis notis illustrauit. Ad-diti sunt tres INDICES: vnus tractatum & capitum, alter Graecorum verborum, tertius rerum memorabilium. FRACOFVRTI Apud heredes Andreae Wecheli, Claudium Marnium, & Joan. Aubrium. M. D. XCVIII. Cum S. Caes. Maiest. priuilegio ad decenium. – 8° kettősbordás hártakötés, a hosszú használatban megrongálódott – Ma raktári jelzete G 1051.*

² Például Tállyai T. Márton 1589. február 10-én Wittenbergből küldte ajándékba szülővárosa akkori lelkészének, Sárközi Jánosnak a GERVASIUS *Panoplia Christiana* című munkája Genfben egy évvel előbb megjelent kiadását. Ez a kötet ma is megvan Debrecenben, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtárban C 322 raktári jelzettel.

A könyvet birtokló diák háromelemű névalakja azt jelenti, hogy református lelkészi családból származott. Ebből arra következtethetünk, hogy Varsányi Dánielnek és öccsének Istvánnak az apja valahol prédikátorkodott, és ennek a családnak a sarja volt Varsányi Pál is.

Debrecenben több Varsányi Pál tanult. A 16. és 18. századiak nem lehetnek vele azonosak, esetleg az 1625. augusztus 6-án beiratkozott lehetett volna az a Pál, aki a kötet tulajdonosa lett. De ez erősen kétséges, hacsak ki nem derül, hogy igen fiatalon, mondjuk hat évesen már Arisztotelész tanulta görögül, és majd csak jó későn, tizenkilenc évesen kezdte meg felsőbb tanulmányait. Ezt tehát nem tudhatjuk.

Hol tanult és ki lehetett a megajándékozott Varsányi István? A debreceni diákok között van egy korábbi ilyen nevű, ő 1596. november 28-án iratkozott be (neki aligha lehetett azonos nevű és 1612-ben legalább tizenöt éves fia, mert akkor atyja igen fiatalon nősült, de erre nincs is adatunk, sőt azt sem tudjuk, hogy egyazon családról van-e szó). Más ilyen nevűt nem ismertünk a Debrecenben tanultak között, és nincs a sárospataki diákok között sem.

Van azonban egy számbavehető Varsányi Dániel, aki 1604. április 10-től volt tógátus diák Debrecenben³, és aki hazai felsőbb tanulmányait elvégezvén körülbelül az 1610. vagy 1611. esztendőben már tanulhatott németországi egyetemen. Például Heidelbergben, azaz éppen Szenci Molnár Albert vonzáskörében.

Valóban, hét társával (ezek Bornemisza ?, Fegyverneki Hajtó János, Komáromi György, Körtvélyesi Pap János, Szepsi Korocz György, Szepsi Benjámín Pál, Tasnádi Kincses Imre) Wittenbergből jöve beiratkozott Daniel Pastoris Varsani (Ungarus) Marburg egyetemére 1610. július 22-én⁴, majd egy évvel később Daniel Pastoris Varsanyinus néven (1611. március 21-én) iratkozott be Heidelbergben.⁵ Ugyanabban az évben már szintén Heidelbergben tanult például Szepsi Korocz György illetve Filiczki János.

Szintén Heidelberg egyetemére iratkozott be szeptember 29-én Johannes Andreae Tausanus, Danus Ripensis⁶, aki – úgy vélhetjük – jó barátságba keveredett Varsányival, és a máig meglévő ajándékkönyvet küldte Magyarországra barátja öccsének Istvánnak.

A „dán” diák magyar barátjának egyetemi forgolódásáról keveset tudunk. Pécselyi Király Imre könyvét (*Isagoges Rhetoricae...* Oppenheim, 1612) Varsányi Dániel is dicséző verssel tisztelte meg (Szenci Molnár Albert, Szepsi Korocz György és Filiczki János társaságában).⁷

Jelenleg nem ismerjük egyetlen disputáját vagy értekezését sem. Varsányi Dániel pedig nem lehetett tehetségtelen vagy alábbvaló diáktársainál. Valószínűleg ismeretlenül lappang valamelyik kolligátumban legalább egy disputája. Nyugati könyvtárakban fölbukkanhat még ezután ismeretlen munkája, amelyet barátai tiszteltek meg versekkel.

Bújdosásából hazatérte után valamelyik iskolában rektorságot kellett vállalnia, majd Debrecenben volt első lelkész már 1617-től⁸, és alig két esztendő elmúltával esperessé választották (1619.

³ THURY Etele: *Iskolatörténeti adattár*. Pápa, 1908. II, 103. – BAKÓCZI János: A debreczeni ev. reform. Főiskola növendékei 1588-tól 1700-ig az eredeti példányról leírta ~ ~ . 1887. Kézirat adalékokkal, a beiratkozási éven belül sorszámozva, Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár, II. 28–a. 1.

⁴ *Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Kiad. DÉZSI Lajos. Bp. 1898. 52.

⁵ Sárospataki Füzetek VI. 1862. 559–567. – *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1623*. Hrsg. Gustav TOEPKE. Heidelberg, 1886. 252 „Daniel Pastoris, Varsanyinus” alakban közli.

⁶ Toepke 257. 205-ös sorszámmal.

⁷ RMK III. 1112.

⁸ BAKÓCZI egy évvel eltér (1618–1619), bősörményi lelkészsége pedig ezek szerint 1619-től; ellenben akkor már debreceni lelkésszé választásától fogva esperes volt, vö. ZOVÁNYI Jenő:

május 29-én)⁹, de akkor már egyben Hajdúböszörmény (korábbi nevén Rácböszörmény) hívta meg lelkészének. Jóllehet korra ekkortájt harminc év körül járhatott, és így meglelt embernek számított (1580 és 1590 között kellett születnie), láthatóan elismerték, ha peregrinációból hazatérte után alig öt évvel elnyerhette academicus társai között a tractus (senioratus) esperesi tisztségét. Öt évig (1618–1623) maradt Böszörményben, aztán meghívták Tokaj első lelkészének. Tokaji prédikátorságáról Szepsi W. András Lejdában elhangzott disputájának ajánlásából is tudunk.¹⁰ Még élt 1637-ben. További lelkészkedése és halála éve ismeretlen volt eddig, legújabbban Szabó András szerint: † Tokaj, 1644. szeptember 13.¹¹

Varsányi Dániel azonban nem a Tiszántúli egyházkerület Szilágysági (úgynevezett Középszolnoki) egyházmegyéjének volt az esperese, amint ez tévesen egy másik egykorú peregrinusnak, Diószegi V. Mihálynak, a Heinrich Altling elnökletével nyilvánosan előterjesztett értekezése ajánlásából (Heidelberg, 1620) kitűnik.¹² Itt az ajánlottak között másodikiként találjuk így: „Dn. Danieli Varsanyi, Pastori Ecclesiae Bezermenieñ. nec non Seniori districtus Közep-Zolnak vigilantissimo.”¹³ Hajdúböszörményből, tehát a Debrecenről húsz kilométerre északnyugati irányban, a debreceni egyházmegye területén lelkészkedve, nem lehetett egy másik egyházmegyét ötven-száz kilométer távolságból kormányzó esperes. Berekböszörményre sem gondolhatunk, mert az a község meg a Nagyszalontai egyházmegyéhez tartozott, és nem a Középszolnokéhoz. Lehetséges, hogy a tévedés a disszerens atyjának, Diószegi V. Mártonnak szóló első ajánlás miatt keletkezett lapsus, ez az első ajánlás ugyanis neki íródott: „Dn. Martino V., Dioszegi Ecclesiastae patrio vigilantissimo, nec non Seniori Dioeceseos Érmellyek dignissimo &c[...].” Az Érmelléki egyházmegye határos a Középszolnokival, talán ezért vélte úgy az ajánlást író diák, hogy atyja esperestársa is ott a szomszédságban volt hivatalban.

Varsányi Dánielnek a megajándékozott István nevű öccse szintén Heidelbergben tanult egy fél évtizeddel később. 1616. május 18-án Stephanus P. Varsanius néven találjuk az egy időben beiratkozó Prágai Andrással és Pataki Füsüs Jánossal.¹⁴ Amint mondtam fentebb, hazai tanulását nem ismerjük, sem Debrecenben, sem Patakon nincs a tógátusok között ilyen nevű 1610 táján. A következő évben, 1617. február 1-jén kilencedikként a „De ecclesia” tétel respondense. Ez Pareus két részes munkájának egy darabja, amelyet oktatása részeként dolgoztatott ki diákjaival. Három évvel később a *Collegiorum theologicorum, quibus universa theologia orthodoxa... explicantur* című kötet 356–357. lapján megjelentetette a Varsányi István által előadottakat is.¹⁵ Másfél évvel Heidelbergbe érkezése után 1617. augusztus 30-án Varsányi Pap István szintén David Pareus prodékán elnökletével tárta a nyilvánosság elé teológiai tételeit *De Sacramento Baptismi, quas Deo Triuno Juvante* címmel, ez is megjelent nyomtatásban.¹⁶ Munkáját özvegy édesanyjának is ajánlotta, akinek

A tiszántúli református egyházkerület története. Debrecen, 1939. 188. Uő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* 3. jav., bőv. kiad. Bp. 1977. 142.

⁹ BAKÓCZI szerint! ZOVÁNYI szerint ellenben „Varsányi Dániel debreceni, hajdúböszörményi lelkész 1618–1623” *A tiszántúli református egyházkerület története.* Debrecen, 1939. 182.

¹⁰ RMK III. 1471.

¹¹ *Szenci Molnár Albert naplója.* Közzéteszi SZABÓ András. Bp. 2003. /Historia Litteraria 13./ 249.

¹² RMK III. 1294 – Vö. HELTAI János: *Alvinci Péter és a heidelbergi peregrinusok.* Bp. 1994. /Humanizmus és reformáció/. Ezt az adatot ZOVÁNYI lexikona nem fogadja el, vagy nem ismeri.

¹³ A Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár (Debrecen) egykor F 689/j, ma Rmk 422 példányát használtam, amely huszonhat 17–18. századi értekezés – közöttük négy régi magyar könyvtári tétel – és egyéb mű kolligátuma; a gyűjtőkötetet 1859-ben Nagy István ajándékozta Lugossy Józsefnek.

¹⁴ TOEPKE 279. „Stephanus P., Varsanus” alakban július 27-én.

¹⁵ Pars altera, RMK III. 6089, respondente Stephano P. Varsanii Ungaro.

¹⁶ RMK III. 1203.

költségén tanult. Ebből arra is gondolhatunk, hogy családja módosabb lehetett (ezért talán be sem iratkozott, csak magántanuló volt valamelyik hazai kollégiumban?), de azért a külföldi tanulás költségeinek előteremtésében a pártfogók hozzájárulására is szükség volt. Heltai János jó okkal feltételezi, hogy Szendrő katonasága biztosította Varsányi István utazási költségeit (ezért is várhatnánk azt, hogy a pataki diákok között megtaláljuk), mert a kapitányt, ott élő nemes barátját, és a vár gondnokát is megnevezte mecénásként.¹⁷ Alább kiderül, hogy abban az időben apja ugyanott lelkészkedett. Ámde a külföldre induló diák szélesebb körben is gyűjthetett adományokat tanulmányútjára, vagy máshol is jól ismert lehetett ároni családból származása révén, mert több rangos prédikátort szintén pártfogói közé számíthatott (ezt az ajánlás dokumentálta). Ezek voltak Milotai Nyilas István későbbi superintendens (akkor még Szatmár lelkésze és a tractus esperese), Decsi István a bihari tractus esperese, Várad lelkésze¹⁸, Budai János a szabolcsi tractus esperese, Debrecen lelkésze¹⁹, valamint Hajdunánás akkori prédikátora Paksi István. A támogatók névsora annál érdekesebb, hogyha valóban nem volt soha debreceni diák Varsányi István, de ezt megmagyarázhatja jórészt az, hogy bátyja (meg apja) után szintén ismerhették több senioratus helységeiben.

Megtudjuk azt is e munka ajánlásából, hogy István és Dániel akkor már néhai apjának a neve Varsányi András volt (ilyen nevű szintén nincs a Debrecenben és Patakon tanulók között, ő valószínűleg domidoctus volt), anyja neve Makai Katalin. Az apa személyére és halála idejére is van egy kevéske adatunk. Böszörményi Sz. Péter Marburgban 1608. december 3-án előadott teológiai disputáját (*De vera Dei agnitione*²⁰) többek között Varsányi András szendrői lelkésznek ajánlja. Ez ismét arra mutat, hogy Varsányi Andrásnak a szendrői kapitánnyal mintegy hivatalból kellett, hogy legyen kapcsolata, hisz a vár amolyan végvári prédikátorának tisztségét is be kellett töltenie, és hogy ez az ároni család valóban Abauj vidékéről származhat. Szenci Molnár Albert – naplója szerint – alighanem gyászverset írt Varsányi Pap István és Dániel atyja, Varsányi András halálára, de nem tudjuk, hogy ez az epicedion megjelent-e valahol. Nem maradt meg. Zsoltárköltőnk csak a felkérést jegyezte fel 1617. január elsején: „Literas accepi Heidelberga a domino Stephano Varsani, quibus epicedion petiit a me in obitum patris sui, quas ut hoc anno primas, e vestigio ominosas esse metui.”²¹ Varsányi András szendrői lelkész tehát 1616-ban, minden bizonnyal már fia Heidelbergben tanulása idején dormitavit in Domino.

Az ajándékkötet Debrecenbe kerülésének idejét és módját nem mondhatjuk meg pontosan, de a kötet további sorsáról is van információnk néhány bejegyzés alapján.

Arisztotelész kötetének címlapján a kivágott rész alatt néhány betű megmaradt: <> VIII. 1609. d <> – tehát a megjelenést követő évtizedben birtokolták és használták német földön, de ezt a bejegyzést (lehet, hogy több korábbi tulajdonos nevét is) kivágta az ajándékozó, amikor elküldte Magyarországra. A könyv korabeli (németországi) áráról is van egy adatunk: Heidelb. f 3 – olvasható a kötéstáblán, az első (vagy az egyik korábbi) tulajdonos ennyiért vehette. A Varsányi család közben felnőtt Pál nevű sarjadéka egy évtizeddel később már elajándékozta vagy eladta a kötetet.

¹⁷ *Alvinci Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Bp. 1994. /Humanizmus és reformáció/ 25.

¹⁸ ZOVÁNYI szerint Decsi N. István 1610–1631 között volt bihari esperes, és már 1606-tól váradai lelkész.

¹⁹ ZOVÁNYI szerint Budai Karácson János 1610–1617 között volt debreceni másodlelkész, akkor Nagykárolyba ment; ellenben a Szabolcsi egyházmegye esperese még 1622-ig Pataki Bálint kiskvárdai lelkész volt, akit Margitai Láni Péter nagykállói (1616–1617-ben még debreceni) lelkész követett ebben a tisztségben. De ZOVÁNYI is csak annyit tud, hogy 1622–1625 körül. Lehetséges tehát, hogy az ajánlás helyes, és eddig figyelembe nem vett adatot tartalmaz (Budai később erdői lelkészként a Középszozlónoki egyházmegye esperese lett 1631–1637-ben).

²⁰ RMK III. 1058

²¹ DÉZSI 78.

A Varsányi Pap Pál után következő tulajdonos neve szintén ismert. Taksonyi Mihály 1622. július 30-án írt alá a tógátusokra érvényes törvényeknek Debrecenben. Két esztendővel később vásárolta a kötetet társaival (sajnos, azt nem közli, hogy Debrecenben, vagy másutt). Az előzéklapon csak neve található: Michael Taxoni alakban. A hátsó kötéstáblán azonban keltezett bejegyzés maradt meg, jelmonddal: Michael Taxoni et amicorum eius nonnunquam Anno 1624. Viuit post funera Virt⁹. Az ő későbbi életpályájáról nem ismerünk semmit azon túl, amit Bakóczy János följegyzett neve mellé: Kiloeketett. Gyakori volt, hogy a diákok többen vásároltak és közösen használtak ilyen nélkülözhetetlen kötetet tanulmányaikhoz. Ezt jelenti, hogy a tulajdonos barátait is említi.

A kötet későbbi sorsát az után is tudjuk követni, hogy a kollégium könyvtárába került. Ez a 17. század közepe után történhetett, de akkor még igen ritkán keltezték a könyvtár tulajdonjogának bejegyzését. Több bejegyzést vizsgálhatunk meg az előzéken, szennylapon, és a kötéstábla belsején.

Amplissimi Coetus Debreczinensi <Th. H. O. 5. L. 10.> (előzék recto, majd hátul, a szennylapon:) Amplissimi Coetus Debreczinensis Θ H O 5 L 10 1730. Nem ekkor került be a könyvtárba, hanem évtizedekkel korábban. A könyvtár 1714-ben újra leírott jegyzékében már ugyanezzel a jelzettel találjuk²², tehát a kötet mintegy másfél évtizeden át megtartotta a polcon ugyanazt a helyét a debreceni diákok könyvtárában. Még ebben az évben használta is egyik diák, amint bejegyezte az előzéklap tetején: Usu tenuit Adreas Kevi 1730 X. 31.

A kötetnek a könyvtár állományába tartozását az elülső kötéstáblán lehúzott, és egyszer már korábban is átjavított alfanumerikus jelzet mutatja (a szokásos theca – ordo – liber rendben): <Th.L. O.6. L.<19.>20.> Sajnos, nem maradt ránk olyan régi jegyzék, amely a 17. századi állapotot rögzítette. Ez az érvénytelenített jelzet csak jóval korábbi, azaz a 17. század végéről eredő lehet. Az 1600-as évek közepe tájáig még a Liber Scholae Debrecinae feliratot jegyezték a címlap felső részére, ezt itt már nem találjuk.²³ A polcon elé került egy másik kötet, azért sorolták hátrább egy hellyel (liber 20). A könyv 18. századi példák szerint akár évtizedekig maradhatott meg ugyanaz a helye a polcon. Ha ezt már korábban is átjavították, ez valószínűleg szintén több évtizedet jelent. A 18. század közepén aztán ismét megváltozott a kötet helye egy újabb rendezésekor. Az 1740-es években már egyszerűbb jelzeteletést használtak: K.4.5.

* * *

A kötet tulajdonosainak, és a megajándékozottnak a részletesebb élettörténetét akkor tárhatnánk föl, ha ennek a Varsányi nevű ároni családnak a tagjait jobban megismerhetnénk, és az egyazon nevéktől biztonsággal elkülöníthetnénk. Reméljük, hogy a Heidelberg, Pareus, Szenci Molnár Albert szerepét kutatók az ajándékozó személyéről, vagy a Szendrő várának történetét szakértő buvárolói a megajándékozotról és atyjafiairól is találnak még adatokat, amelyek beilleszthetők a kapcsolatok és hatások történetébe.

FEKETE CSABA

²² Ilyen eltorzított címmel: *Aristotelis Stragiritae Perip. Princ. Organum*; vö. *Partiumi könyvesházak 1623–1730*. Bp.–Szeged, 1988. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 14./ 197. 262.

²³ A könyvtár hajdani jelzeteletésére lásd *Könyv és Könyvtár*. 20. köt. Debrecen, 1998. 201–212.